

K problematike kognitívnych procesov pri tlmočení

Jana Michalčíková, Filozofická fakulta PU, janamichal@unipo.sk

Kľúčové slová: tlmočenie, kognitívna psychológia, fázy tlmočenia, pamäť, pozornosť.

Palabras claves: interpretación, psicología cognitiva, fases de la interpretación, memoria, atención.

K problematike tlmočenia je možné pristupovať z rôznych aspektov: lingvistický, psycholingvistický, kulturologický, z pohľadu analýzy textov a pod. V našom príspevku by sme sa chceli venovať tlmočeniu z pohľadu kognitívnych procesov, ktorým táto činnosť podlieha. Hneď v úvodných riadkoch by sme chceli poznamenať, že takmer všetky knihy, články a štúdie, ktoré sme mali k dispozícii na priblíženie danej témy začínali nie veľmi optimistickými slovami, v ktorých autori vyjadrujú sklamanie nad nedostatkom teoretických materiálov venujúcich sa tejto problematike.

Hoci tlmočenie nie je svetu priblížené až do takej miery ako iné odbory, pozitívnu skutočnosťou je to, že záujem o túto vedu narastá a v posledných rokoch sa problematike venujú odborníci z rôznych disciplín. Za míľnik v oblasti štúdia tlmočenia pritom môžeme považovať konferenciu *Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori*, ktorá sa konala v roku 1986 v Trieste, od kedy sa k problematike tlmočenia začalo pristupovať ako k multidisciplinárnemu smeru spájajúc didakticé, psycholingvistické a kognitívne prístupy. Konkrétne sa rôzni odborníci venujú analýze premenných ako tempo reči rečníka, hutnosť informácií v texte, syntaktická komplexnosť prejavu, ale aj fenoménom ako sú pamäť, pozornosť a i.

Aj napriek tomu, že niektorí teoretici zaoberajúci sa problematikou tlmočenia vystupujú striktnie proti rozdeleniu jednotlivých psychických aktivít prítomných počas procesu tlmočenia do fáz, domnievame sa, že známe rozdelenie do troch základných etáp (porozumenie originálneho textu vo východiskovom jazyku, jeho analýza a následná rekonštrukcia v cieľovom jazyku), sú adekvátnymi a logicky akceptovateľnými zdrojmi informácií, na základe ktorých je možné hlbšie preniknúť aj do sveta kognitívnych procesov. Je pritom zrejmé, že tieto základné procesy sa ďalej môžu deliť na "podčasti", do ktorých by sme mohli zahrnúť napr. fonologický, fonetický, syntaktický, sémantický či pragmatický proces a pod.

V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime analyzovať jednotlivé prvky spadajúce pod tri základné už spomínané fázy tlmočenia, pričom sa pokúsime o ich interpretáciu z hľadiska kognitívnych stôp.

Prvou podmienkou správnej interpretácie tlmočnickeho odkazu je jeho správne vnímanie a porozumenie v originálnom jazyku, pričom táto fáza nie je adekvátne splniteľná, ak tlmočník nie je schopný, alebo mu je znemožnené aktívne kriticky a hodnotiaco počúvať originálny text. Táto časť je fundamentálnym prvkom, pretože tlmočník nie je destinátorom informácie, ale jeho mediátorom. Situácia je pre tlmočníka sťažená aj tou skutočnosťou, že hlavne v prípade tlmočenia vysoko odborne terminologicky zložitej problematiky je tak emisor ako aj destinátor (publikum) odborne zdatným v danej tematike, pričom tlmočník nemusí vždy disponovať takou istou kvantitou kvalitne spracovaných informácií. Preto tlmočník – špecialista musí byť schopný permanentne aktívne počúvať a z činnosti spraviť akýsi "modus vivendi". Na tému počúvania napísala Jana Palenčárová článok, z ktorého vyberáme: "...pri každej verbálnej komunikačnej interakcii existujú slová alebo slovné spojenia, pri ktorých ľudia prestávajú počúvať. Slová ako „ja“, *parazitujúci*, *stratégia*, *konštruktívny*, *režim*, *integrácia*, *plán*, *odborníci*, *povinnosť*, *často sa opakujúce výrazy – teda, vlastne, ehm, že (nepočúvam, sčítavam ich), vulgarizmy a cudzie výrazy... zaručujú „nepočúvanie“* (Palenčárová)¹.

1 Za rovnako zaujímavý pokladáme iný poznatok Jany Palenčárovej, ktorá hovorí, že u detí sú to slová ako:

Na tomto mieste si však zreteľne uvedomujeme, že aj napriek počas aktívneho počúvania vzniknutej dichotómii, ktorá na jednej strane láka tlmočníka počúvať len tú časť diskurzu, ktorá je osobnosti interpretátora blízka, musí tlmočník zaujať druhú stránku, ktorou je neutrálny postoj a prezentovať informáciu v jej ucelenom znení. Nemôže si dovoliť "odignorovať" žiadnu z častí textu. Angeles Lópezová Morenová pritom hovorí, že aktívne počúvanie je základom pre zvyšné fázy tlmočenia (Lópezová, 1985). Počas chvíle aktívneho počúvania však tlmočník nepočúva len slová a vety, ale aktívne musí venovať pozornosť aj akcentu rečníka, vnímať tempo jeho reči, pričom nemenej dôležité je správne interpretovať aj reč tela, mimiku a gestikuláciu emisora informácie. Ako hovorí Jana Palenčárová: "Počúvanie je mentálny proces, ktorý vyžaduje aktívnu premenu zvukových vln na zmysluplnú informáciu prostredníctvom činnosti mozgu. Závisí teda viac od mozgu než od ucha. Človek musí mať dobrý sluch, aby inicioval proces počúvania, ale ak doň nie je aktívne zapojený mozog, počuté fonémy zostanú len obyčajnými zvukmi. Počúvanie vyžaduje od mozgu, aby hľadal medzi všetkými zvukmi, ktoré ucho zachytí, nejaký zmysel" (Palenčárová). Ak by sme chceli voľne parafrázovať ďalšiu z myšlienok autorky článku, povedali by sme, že počuť a počúvať nie je to isté.

Je známy experiment psycholingvistu Colina Cherryho, v ktorom dal poslucháčom na vypočutie dve rôzne nahrávky (jednu do jedného, druhú do druhého ucha) a pritom upozornil, aby zachovali „aktívne“ len jedno ucho. Z pokusu vyplynulo, že poslucháči boli schopní aktívne porozumieť textu, zreprodukovať ho a zároveň boli schopní rozoznať, či nahrávka v druhom "neaktívnom" uchu bola zvukom či hlasom, či bola prednesená mužom, či ženou a pod. ale nevedeli obsah, ani nerozoznali jazyk, v ktorom nahrávka bola. Na základe týchto a iných jeho pozorovaní vznikla *teória tienenia*.

Inšpirovaní týmto pokusom sme v jednej skupine študentov odboru Prekladateľstva a tlmočníctva (štvrtý ročník) uskutočnili nasledovný experiment. Študentom sme dali vypočuť si nahrávku najprv v slovenskom, neskôr v španielskom jazyku a zároveň sme od nich chceli, aby súčasne po slovensky počítali od 1 do neurčita, pričom sme na konci očakávali zreprodukovanie obsahu vypočutej informácie z nahrávky. Experimentom sme chceli vyskúšať do akej miery sú študenti schopní robiť dve veci súčasne, ak prvá z nich (počítanie) pre nich predstavovala maximálne zmechanizovanú aktivitu cibrenú od útleho detstva. Experiment ukázal, že toto naoko jednoduché cvičenie bolo na začiatku problematické, ale postupne sa schopnosť robiť simultánne dve veci zlepšovala.

Fázu analýzy diskurzu rozumieme ako etapu, počas ktorej prebieha proces hierarchizovania dôležitosti myšlienok vyjadrených rečníkom a ich rozčlenenie na centrálnu a periférnu časť. V tejto fáze je potrebné rozčleniť text na jednotky zmyslu, rozlišovať medzi podstatnou informáciou a druhoradou a predvídať jej vývoj z logických dedukcií. Vďaka pokrokom v kognitívnych vedách vieme, že porozumenie hovoreného textu je proces, do ktorého vstupuje progresívne a paralelne viacero elementov. Pamätanie na zmysel a kontext, ktorý evokujú slová nám pomáha vyriešiť prípady dvojzmyselnosti, obnovenie a znovuvybudovanie eliptických a gramatických foriem, tak ako realizovanie konštruktívnych predpovedí. Tlmočník musí vedieť interpretovať nielen explicitný význam povedaného, ale aj jeho implicitný význam.

V každej zo spomínaných fáz tlmočenia je dôležitá kognitívna schopnosť zachovať pozornosť. Práve fenomén pozornosti je najčastejšie riešeným problémom, ak hovoríme o kognitívnych procesoch pri tlmočení. Pozornosť zahŕňa tak kognitívne ako aj fyziologické premenné. K danej problematike sa vyjadrila aj Alena Plháková, ktorá hovorí o vlastnostiach pozornosti: selektivita, koncentrácia, distribúcia (rozdeľovanie pozornosti medzi rôzne aktivity), kapacita a stabilita. Snáď najväčším odborníkom na selektívnu schopnosť pozornosti je Broadbent, ktorý stanovuje isté experimentálne paradigmy, na základe ktorých vznikol jeho známy model filtra (Plháková). Najdôležitejším aspektom pri pozornosti je schopnosť selektovať informácie, pričom v

musíš..., ticho, dávaj pozor, počúvaj ma, je tvojou povinnosťou..., opakujem ti..., vieš, že..., iní sú takí, a ty..., o chvíľu končíme..., pri všetkých rozkazoch, pokynoch a kritike.

našom nervovom systéme sa vytvorí kód, ktorý zachováva aspekty energie, ktorá na nás pôsobí zvonka ako podnet a aktivizuje našu reakciu na vyvolanú akciu. Pozornosť je vlastne schopnosť riadiť naše zmyslové schopnosti. V prípade tlmočníka sa možnosť selektívneho prístupu prejavuje v tom, že vyberá aspekty, ktorým bude venovať pozornosť. Napr. nesústredí sa na vplyv okolia, ale plne sa koncentruje na tlmočnický výkon. No rovnako ako obyčajný človek môže byť maximálne koncentrovaný na nejaký vonkajší podnet (napr. počúvame hudbu) len do chvíle, keď do toho neprenikne iný podnet zvonka, tak aj tlmočníkovi hrozí strata koncentrácie v prípade silných externých podnetov. Hoci na druhej strane je evidentné, že práve v momente negatívnych externých vplyvov (ruch, šum a podobne) sa pozornosť musí maximalizovať, ak tlmočník chce, aby jeho výkon bol adekvátny. Pre tlmočníka je pozitívnu informáciou to, že naučené procesy vyžadujú nižší stupeň pozornosti, pretože dochádza k automatizovaniu informácie.

Okrem analyzovania problematiky aspektu pozornosti sa kognitívni psychológovia venujú aj inému dôležitému prvku, ktorým je pamäť. Pamäť je v internetovej encyklopédii (Wikipedia) definovaná ako: "psychický proces a/alebo rozumová schopnosť a/alebo výsledok uchovávaní a opätovného vybavovania informácií". Túto stručnú definíciu by sme mohli rozšíriť tak, že povieme, že pamäť je jednou z najvýnimočnejších a zároveň jednou z najmenej preskúmaných oblastí v rámci ľudských schopností. Ľudské rozhodovanie je vedome či podvedome do veľkej miery výsledkom tendencie vracat' sa do minulosti v spomienkach. Túto skutočnosť pekne vyjadrila Rosa Vera García vo svojom článku *Psicopatologías de la memoria*, kde hovorí, že človek bez pamäte je ako muž cez palubu s veľkým rizikom tendencie neadaptovať sa v spoločnosti a izolovať sa (García).

Náš príspevok sa však nepokúša o analýzu pamäte ako takej, ale len o náčrt tejto problematiky z pohľadu tlmočnického procesu. Podľa nášho názoru je pamäť úzko spätá s inteligenciou a vďaka nej sme schopní riadiť náš život nielen intuitívnym, ale aj racionálnym spôsobom.

Protipólom pamäte je zabúdanie, ktoré je v práci tlmočníka jedným z najväčších nepriateľov, avšak v živote človeka mnohokrát veľkým pomocníkom. Vďaka zabúdaniu neuchováme v pamäti negatívne skúsenosti. Proces tlmočenia je pritom zároveň procesom, pri ktorom sa periodicky a relatívne rýchlo strieda fáza maximálnej aktivity pamäte s fázou zabúdania.

Počas výučby tlmočenia sme so študentmi odboru realizovali v jej iniciálnej fáze rôzne cvičenia na tréning pamäte. Jedným z nich bolo, že sme študentom nahlas a zreteľne prečítali v španielčine desať konkrétnych podstatných mien a následne sme chceli, aby ich reprodukovali. Ukázalo sa, že pozornosť bola sústredená na prvé a posledné vymenované substantíva, pričom centrálny zvykli participantom uniknúť. V druhom cvičení sme spravili to isté, ale konkrétne podstatné mená boli vystriedané abstraktnými, zložitými pojmami. Tendencia poslucháčov memorizovať začiatkovú a finálnu fázu sa nezmenila, no výsledok bol rozdielny v tom, že pokiaľ v prvom cvičení boli schopní zreprodukovať v priemere 8 slov, v druhom cvičení, v ktorom bola náročnosť vyššia si zapamätali v priemere 5 – 6 slov.

V momente dekodifikácie tlmočeného prejavu sa už spomínané komponenty (fonologický, lexikálny, syntaktický a sémantický) porovnávajú s informáciami uloženými v podobe dlhodobej pamäte. V článku Morelliová poznamenáva, že vo chvíli kodifikácie správy v cieľovom jazyku, teda vo chvíli jej prípravy na verbálne vyjadrenie sa produkuje interakcia medzi dlhodobou a krátkodobou pamäťou. Autorka sa pritom venuje zvlášť prvkom simultánneho tlmočenia a vymenúva napríklad elementy ako: superpozícia medzi rozličnými fázami, použitie dvoch rozdielnych lingvistických kódov, produkcia správy vytvorenej jednou osobou a pretlmočenej inou osobou v súlade s tempom reči rečníka či ohraňovanie komunikačnej situácie a podobne. Aj napriek tomu však najdôležitejším prvkom sú kognitívne procesy, ktoré prebiehajú v hlave tlmočníka (Morelliová, 2005).

Na záver by sme radi vyjadrili súhlas s názorom odborníkov, ktorí tvrdia, že pamäť aj pozornosť je potrebné trénovať. Práca tlmočníka je pritom v mnohom podobná výkonu športovca, ktorý vynaloží maximálnu energiu na splnenie istej méty a tak ako jeho výkon sa zvyšuje tréningom, tak aj výkon tlmočníka sa zlepšuje intenzívnou praxou.

Literatúra

AAVV: *Jornadas europeas de traducción e interpretación*, Granada. Universidad de Granada, 1988. ISBN: 84-338-0671-8.

COLLADOS AÍS, Á.; PRADAS MACÍAS, E. M; STÉVAUX, E.; GARCÍA BECERRA, O.: *La evaluación de la calidad en interpretación simultánea*, Interlingua, Granada, 2007. ISBN: 10: 84-9836-057-9.

HURTADO ALBIR, Amparo: *Traducción y Traductología*. Cátedra, Madrid, 2001.

LÓPEZ MORENO, Ángeles: *Introducción a la Interpretación*, Universidad de Granada, Granada. 1985.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española. Tomo I*. Madrid. Espasa (Vigésima segunda edición), 2001. ISBN: 84-239-6823-5.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española. Tomo II*. Madrid. Espasa (Vigésima segunda edición), 2001. ISBN: 84-239-6824-3.

Internetové zdroje

GARCÍA, Vera Rosa: *Psicopatologías de la memoria*.

Dostupné z:

<http://www.aulafacil.com/psicologia-tratamiento/curso/memoria-alzheimer.htm>

MORELLI, Mara: Estudio de la ambigüedad en la interpretación simultánea español-italiano. 2005

Dostupné z:

<http://www.ugr.es/~greti/puentes/puentes5/09%20Mara%20Morellil.pdf>

PALEŇČÁROVÁ, Jana: *O umení počúvať*

Dostupné z:

http://209.85.129.132/search?q=cache:MB4kW_LqFT4J:www.vsm.sk/files/forum/126-12429-6-pocuvanie.doc+typy+po%C4%8D%C3%BAvania&cd=5&hl=sk&ct=clnk&gl=es

PLHÁKOVÁ, Alena: *Učebnice obecní psychologie*

Dostupné z:

<http://209.85.129.132/search?q=cache:XbL6pb9xORQJ:industry.biomed.cas.cz/kamil/filedb/download.php%3Ffile%3D263+cherry,+psychologivistika&cd=2&hl=sk&ct=clnk&gl=sk>

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española. Tomo I*. Madrid. Espasa (Vigésima segunda edición), 2001. ISBN: 84-239-6823-5.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española. Tomo II*. Madrid. Espasa (Vigésima segunda edición), 2001. ISBN: 84-239-6824-3.

<http://sk.wikipedia.org/wiki/Pam%C3%A4%C5%A5>

Abstract

En el presente artículo intentamos acercar al lector la problemática de la interpretación desde el punto de vista del análisis de los procesos cognitivos presentes durante las fases de percepción, análisis y exposición de un texto interpretado. Entre otros mencionamos conceptos como memoria y atención que son considerados fenómenos cognitivos claves en una interpretación tanto consecutiva como simultánea. A la vez compartimos algunas de nuestras experiencias adquiridas a lo largo de las clases de interpretación que hemos impartido.